

Куватова Л. М.,
здобувачка,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **В. М. Ліпич**

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ РОДУ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Іменник – одна з найбільш досліджених частин мови, та, незважаючи на тривалу історію, досі є питання, на які мовознавча наука ще не дала остаточної відповіді. До них, зокрема, належить категорія роду іменників, дослідження якої є актуальним і на сучасному етапі. Найбільший внесок у розвиток цілісної граматичної концепції щодо категорії роду іменника української мови внесли мовознавці середини ХХ – початку ХХІ століття: В. Виноградов, О. Бондарко, С. Бевзенко, М. Жовтобрюх, І. Кучеренко, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Озерова, В. Матвєєва-Ісаєва, Б. Головін, А. Копеліович та ін. У процесі досліджень вибудувалося принаймні три напрями визначення сутності, мотивованості та походження категорії роду: семантичний, морфологічний та синтаксичний, хоча в мовознавчих розвідках можемо натрапити на різну термінологію щодо цих підходів.

Дослідження категорії роду іменників пов'язується з працями І. Вихованця, О. Безпояско, О. Пономаріва, І. Білодіда, Л. Мацько, А. Загнітка, Н. Клименко, С. Єрмоленко, В. Горпинича, П. Дудика та ін.

Граматична категорія роду властива всім іменникам, за винятком тих, що вживаються тільки в множині. Згідно з І. Вихованцем, категорія роду є «однією з визначальних граматичних (морфологічних) особливостей іменника як частини мови. Вона становить узагальнене відображення граматичних значень роду, виражених у конкретних іменниках морфологічно, тобто в самій структурі іменникових форм» [1, с. 151].

Мета роботи – описати стилістичні властивості категорії роду іменника в українському художньому мовленні, оскільки граматична категорія роду є досить виразним стилістичним засобом, зокрема, важливого значення набуває заміна родових ознак.

Деякі стилістичні функції граматичних категорій роду формуються на паралельних формах їх виявлення. Паралелізм такого типу засвідчується в живому народному мовленні та у фольклорних зразках. Майже всі видозміни цього явища відображені також у мові української художньої літератури.

У фольклорі широко функціонують як паралельні родові форми того ж самого слова (*злий собака – зла собака*), і різні форми вираження одного роду

(бурлак – бурлака). Напр.: *«Оце тобі, тещенько, ломака, Щоб не порвала собака»* (Б. Гринченко, Етнограф. матеріали, т. II); *«Коли бачить, аж біжить собака безхвостий»* (Б. Гринченко, Етнограф. матеріали, т. II).

Подібне явище спостерігається і в художній літературі, де навіть в одного автора можуть вживатися паралелі типу *птах – птаха, артист – артиста, злочинець – злочинця, оборонець – оборонця, куліш – кулеша, бурлак – бурлака* та ін. У фольклорі поширене стилістично осмислене вживання деяких форм категорій роду. Воно полягає в заміні узвичаєного для певного роду іншим з метою підсилення негативної чи позитивної оцінки певних реалій, напр.: *«Що теперішні старці? Голе, як бубон, голодне, як собака, а в схові ні шеляга»* (Б. Гринченко, Етнограф. матеріали, т. II). Пор.: *«Ой, як же вам, добродію, По троє ходити: Одно старе, друге мале, – Нікому робити»* (Б. Гринченко, Етнограф. матеріали, т. II); *«Ой ти, Коновченьку, молода дитино, Не йди з козаками на Черкеню долину! Бо ти ні на полі, ні на морі не бувало, Смерті козацької коло себе не видало»* (Я. Головацький, Народные песни, т. I).

Всілякі взаємовідносини родових форм, чергування, протиставлення їх тощо – все це виступає як художній засіб негативної чи позитивної характеристики зображувальних явищ, персонажів, подій в мові української художньої літератури. Цей засіб використовується також для відтворення іронії, зневаги, сатирично-саркастичного змісту. Разом з тим, варіюючи формами роду, можна створити пестливо-голубливий тон, відтінок пошани, милування, передати жалісливе чи прихильне ставлення до особи тощо. Напр.: *«Оленька, таке малюсеньке, в сорочечці, чорнявенька, як і батько»* [6, с. 185]; *«Входить Уляна й забачивши, що Андрійко – чуже, нікчемне – лупить її рідну дитину, з злістю хватає за чуб Андрія»* [4, с. 88].

Категорія роду може вживатись ампліфіковано й створювати певний колорит на широкому контекстуальному фоні. Характерним у цьому плані є твір А. Тесленка «Школяр», стилістичний колорит якого ґрунтується на засобі заміни категорії роду: *«Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярик гарнесенький був: смирененький, соромливенький, млявенький, як дівчинка. Та ще й такий чорнобривенький, білолиценький, носик невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями. Воно й училось, нівроку йому. Страх, яке до книжки було: чита, одно чита, а особливо як «на урок» загадають щось таке чи про луку, чи про ліс... Ну й любило це!»* [6, с. 50].

Взаємозамінюючи форми роду, можемо створити пестливо-голубливий тон, відтінок пошани, милування; виявити співчутливе, прихильне або навпаки – негативне, зневажливе ставлення, захоплення чи осуд: *«Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярик гарнесенький був: смирененький, соромливенький,*

млявенький, як дівчинка. Та ще ж такий чорнобривенький, білолиценький, носик невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями. *Воно й училось, нівроку йому. Страх яке до книжки було: чита, одно чита, а особливо як «на- урок» загадають щось таке чи про луку, чи про ліс... Ну й любило це!»* [6, с. 20].

Оскільки середній рід характерний для назв малих істот, він часто використовується при створенні негативних характеристик малих душею, дрібних, мерзенних людей.

Підкреслено негативного (іронічного, сатиричного) забарвлення набувають форми середнього роду, коли вони контрастують з одночасно застосовуваними до тієї самої особи категоріями чоловічого або жіночого роду: «Насилу виліз із бебехів *пан Цибульський: таке плюгавеньке, товстеньке, кирпате*, очі як осокою попрорізувані, а пика та червона, як новий п'ятак, аж блищить»; «Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу, а *воно, ледащо*, мені робити не хоче!» [5, с. 62].

Отже, граматична категорія роду є виразним стилістичним засобом. Важливого значення набуває заміна родових ознак. Стилістичні функції граматичних категорій роду формуються на паралельних формах їх виявлення. Це засвідчується в живому народному мовленні та у фольклорних зразках. Видозміни цього явища відображені в мові української художньої літератури.

Література

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посібник. Львів: Світ, 2003. 207 с.
2. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). Київ: Наукова думка, 1991. 178 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1998. 193 с.
4. Коцюбинський М. М. Дорогою ціною. Київ: Веселка, 1979. 173 с.
5. Марко Вовчок. Козачка. Київ: Веселка, 1970. 212 с.
6. Тесленко А. С. Твори. Київ: Веселка, 1989. 229 с.